

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XL. évf.

Januarius—Februarius

1-ső füzet.

„Az idealismus“ a jellemről.

Szellemi és erkölesi tökéletesedésünk tengerén, általános-ságban szólva, egy idő óta az úgynevezett fejlődési világtörvény hajtja s hatja át a haladásnak egyre szélesbedő hullámgyűrűit... Ott találkozunk vele a természettudományban, midőn állítja, hogy az anyagi teremtő erő adott léteelt minden teremtménynek... Ott a történetböleleletben, midőn vallja: hogy minden, a mi van, a történelmi fejlődésnek eredménye... Ott van az élettan e tételében: az állat és ember között csak fokozati a különbség. Ott a neveléstan ez eszméjében: a fejlődés ösztönökét mellöz és teremt... Megtaláljuk a közismert Darwin-féle formula: „a létért való küzdelem“ unos-untalan való használatában; meg a társadalom-tudományban, midőn egy Malthus azt véli, hogy a nemzetek eljutnak egykoron a túlnépesedés stádiumába; meg a Galton nézetében, melyben ő a nevelés helyett a tenyésztésre fekteti a fösúlyt, mint olyanra, mitől a társadalom legjobbat várhat... Igen, ott lebeg a fejlődéstan irodalmunk minden lapján, midőn, mint nyílt titkot mindenki látni véli, hogy „esendes forradalom“ napjait éljük; ott írónk lelkében, midőn a többek közt ezt olvassuk: „a Carlyle hero-sainak, egy Nagy Sándornak vagy Napoleonnak hatása az emberiségre hasonlít a tűzhányó hegyek kitoréseinek és egyéb nagy zajjal járó tüneményeknek, az úgynevezett földtani katas-tropháknak hatásához a föld arczulatára. Jelentőségük elenyé-szően csekély azokéhoz az apró, munkájuk közben észre sem vehető tényezőkhöz viszonyítva, a melyeknek ereje évmilliókon át tartó folytonosságukban áll. A Vesuvius hatalmas hamu-kúpja, a melynek létrejötte Pompejít eltemette, vakondturás azokhoz a hegyekhez képest, a melyek időtlen időknek folyamán apró csigáknak vázaiból halmozódtak föl”.¹ Vagy másutt, mikor

¹ Dr. Apáthy István: „A fejlődésnek nevezett átalakulásról“.

egy másik írónk (Tóth B.) azt mondja, hogy mindaz, a mi körülünk létezik nem egyéb, mint „a győzedelmes élet“, a gyengék romjain felemelkedve . . . Avagy még más helyen, hol ez van írva: „hogyan annak az agynak és jellemnek erői nemzedékek óta gyülekeztek, fejlődtek és fokozódtak az ősökben, az apákban és anyákban, míg elvégre szerencsés sarjadékban nagygyá, rendkívülivé, fényessé tömörültek. A léleknek tökéletessége is nemzedékeken át alakul, mint a testnek tökéletessége“.¹

Egyszóval, a fejléstán -- akarjuk vagy nem -- szellemi előhaladásunk minden irányában feltalálható. A földben, naprendszerünkben, intézményeinkben, lelkünk világában, alattunk, felettünk, körülöttünk és bennünk van . . . Ott van, mindig ott . . .

Bodnár Zs. a maga új bölcsészeti rendszerében, mely munkái révén egyre ismertebbé válik, a fejlődés tanát „siketnémának, ridegnek, sivárnak“ találja, mely „rémitő merevségével megriasztja derű után epedő szívünket és fenséges örökkévalóságával elkábitani látszik lelkesedésünket“ . . . És rögtön nyújtja is a segédelmet a maga erkölcsi törvényében . . . Beválik-e? Vizsgáljuk bővebben. Állítsuk szemközt a két törvényt.

A fejlődési világtörvény szerint „a világ alakulása körpályán halad: bomlástól indulva a legteljesebb fejlődésen át vissza a bomláshoz öröktől fogva örökké“.² Az erkölcsi törvény szerint: a történelem hajnala óta „a hullámelmélet fáklyájánál“ kell a dolgokat vizsgálni s mikor eszményeink megvalósulnak, beáll: a pusztulás, a bomlás.

„A fejlődési törvény uralkodik az emberen nem csupán, mint egyén, hanem az embernek más emberekkel közös észrel való együttműködésén, a családon, csapaton, telepen, községen, népen, államon, nemzetben és társadalmon is. Másként kifejezve: a biológia törvényei egyszersmind a sociológiának is törvényei. Az embereknek a társadalomban vagy az államban szervezett közösségekké való csoportosulása ugyanazon törvények alá tartozik, mint az állatoknak csapatokká vagy nyájakká való egye-

¹ Eötvös K.: „Deák Ferenczről“.

² Dr. Pallagi: „A fejlődési világnézet“.

sülése. A társadalom élő lény, organismus, vagy mivel egy igazgató középponti idegrendszer van benne: supra organismus, azért, mert már maga ez az organismus is társadalmat alkot. Minden organismus a részeknek egy közös célra való együttműködése. Például az emberi szervezetben az orr, láb, kéz, szem, fül és a többi együttműködik, hogy útunkat bizonyos irányban folytassuk; az állami szervezetben minden szervnek, minő a dynastia, a parlament, az igazságszolgáltatás össze kell hatnia, hogy az állami organismust rendeltetéséhez eljuttassa“.¹

Az erkölcsi törvény ugyancsak uralkodik az emberen. Az ember szellemi, aesthetikai, erkölcsi és közgazdasági életén. Minden alkotásunk a jog és politika, a theologia és philosophia, a művészet és irodalom terén az idők árjának tolmácsolása, a kor érzésének és gondolkozásának visszhangja. Fensőbb törvény módosítja érzésünket, gondolkozásunkat. Ideális időkben egynek érezzük magunkat az egészszel, a tekintély képviselőivel. Mikor megkezdődik a realis napok pirkadása, az egyén ki akar szakadni az egészből s úgy érzi magát, mint a gyermek, a ki először hagyja el a szülői házat. Az idealismus egyik jele, hogy a fejedelmet erélyes, okos uralkodónak mutatja be. Realismusé: hogy a tekintély képviselői: a fejedelem, a papság, a nemesség, az orthodoxia mindenfelé az ostor és a gúny tárgyai lesznek. Realismus lesz a hatalmas terjesztője a világpolgárság eszméjének. A mikrokosmos már annyira haladt a realis érzésben, gondolkozásban, hogy ki kellett vinnia a szabadságot és nem tehetünk róla, hogy idealistább fajunk (magyar, székely) nem tud megélni a szabadsággal, ha beköszöntenek az idealismus napjai. Rajongó patriotismusunk, mely ilyenkor áldásuk lehet a harmonikus fajoknak, nálunk annyi anyagi és erkölcsi kárt okozott és annyira megzavarta a parlamenti életet, megállította az ország kormányzását, hogy alig ha heverhetjük ki bajainkat“.²

„A társadalmi *fejlődés* alaptörvénye így szól: minden fejlődés az egyensúly állapota felé törekszik. Az emberek először zürzavaros rendtelenségben, vad csapatokban élnek; később a háború állami rendbe csoportosítja őket s azután apró városállamokat alkotnak. Ezek az apró államok nagyobb kötelékké

¹ Dr. Stein, herni egy. tanár: „Spencer Herbert“ (ford. Sz. L. „Uránia“.)

² Bodnár: „Eötvös és Kemény“.

állanak össze, mert ez az egyesülés nekik alkalmasabbnak látszik. És így halad a fejlődés vonala felfelé az államok szövetségéig s innen az állam-szövetségig. De ugyanolyan mértékben, a mint a hatalom e központosítása által a külső létfeltételekhez való alkalmazkodás tökéletesedik, a háború, mely eddig döntő hatalmi tényező volt, elveszti jelentőségét. Ha ugyanis el van érve a háború célja, a socialis egyensúly, akkor fölöslegessé vált az elérés eszköze: a háború. S ekkor az emberi nem harcziás typusának helyébe lép az ipari typus, a háború helyébe a küzdelem, az esztelen mézszárlás helyébe a tervszerű versengés.“¹

Bodnár erkölcsi törvénye így szól: „Az alkotó részek jogainak elérésével megszűnnek a nemzetiségi különbségek. A realisabb fajoknak le kell számolniok az idealista fajokkal, melyek jellemöknél fogva nem tudnának beleilleszkedni a népek roppant és egységes aklába. Véres, öldöklő harcok várokoznak reánk, melyek a realismus napjaiban az idealista fajok leigázásával és embertelen pusztításával fogják járni. Idealis időkben az egység, a faj, a nemzet szempontjából látjuk a hazát. A nagy egység mellett apróbb egységek, csoportok, felekezetek, pártok, czéhek, kartellek, trustök, szövetségek, részvénytársaságok, szövetkezetek, klikkek keletkeznek. Az ember egészen socialis lény lesz. Ujító nem léphet fel sikerrel, nem mozoghat szabadon, ellentétbe nem helyezheti magát a többséggel, mert csak lehetetlenné teszi magát és el kell némulnia, elvonulva busongani, töprenkedni, bomlani és elpusztulni. Még ha történik is valamely módosítás, az is az egész szempontjából indul ki. Ilyenek az agrarismus és patriarchalismus törekvései, melyek a gazdát, a szegény és gazdag földmivest, a kisiparost, az egyszerű munkást védik a kizsákmányolók ellen. Mi azt hisszük, hogy a sociálisták viszik ki, különösen az ő beszédeikkel, népgyűléseikkel, pedig azok csak alkalmi okai az idők árjának, a mely védi a szegény embert az egyesek elnyomása ellen, a mit idealistikus gondolkozás visz keresztül . . . A magyar, a cseh, a lengyel, a francia, az olasz, a spanyol jellemének legjobban megfelelt a XIV. és XV. század idealismusa, továbbá a XVII. századé. De a realismus hajnalától megint tulhatalmas

¹ Dr. Stein: i. m.

lesz az angol és a német, utóbb az orosz faj . . . Erkölcsi életünkben kárhozzátjuk ugyan a gyűlölködést, a pártoskodást, az ellenségeskedést, a bosszút, az üldözést stb., pedig csak addig élhet az emberi nem, addig nem hiányozhatik az életkedve, míg gyűlölni és ellenségeskedni tud.¹

Spencer H. bár a jellem megváltozhatatlansága mellett érvel, elismeri, hogy évezredek alatt, külső erők és életfeltételek kényszerre következtében a jellem változik . . .

Bodnár ezt írja: „az életben az emberek óriás többségének jelleme egyenesnek rémlő, bár folyvást változó útvonalhoz hasonlít; szorosan véve senki sem marad következetes a múltjához, senki sem elégszik meg tetteire vagy mulasztásaira nézve a régi motivumokkal. A jellem e változása igen gyakran hallgatólag, észrevétlen, csattanás nélküli s nem ered oly cselekedeteinkből, melyek következményeiknél fogva magukkal ragadnak, vagy az eddigitől ellenkező irányok felé löknek bennünket. Nem saját tetteink kényszerítnek rá, hogy kedélyünk, gondolkodásunk, akaratunk, távozzék multunktól. Másokká csak azért leszünk, mert láttunk, mert tapasztaltunk, mert éltünk. Fogékonyságunk a napok haladásával és apró élményekkel veszt vagy nyer; izléseinkkel, vágyainkkal, tanulmányainkkal, sőt környezetünkkel lassanként idegen sajátságok mennek át lényünkbe, hogy jellemünk organikus részeivé váljanak, mint a testben a táplálék. Átalakulásunk nem a könnyelműség bélyege, nem a változékonyság tulajdona, hanem jellemünknek oly természetes processusa, mint egy fa organikus életében a növés, vastagodás, érdules, kergesedés s utóbb a torhulás, taplósodás, rothadás“.²

De nem folytatom tovább. Mind a hasonlóság, mind az ellentét a két irány között ennyiből is látszik. S nyilvánvaló az erkölcsi világrenddel való összefüggésük is. S ennyiben már nem lehet kétség a felől sem, hogy e törvények által érdekelve vagyunk . . . Merészség-e hát, ha kimondom, hogy a tiszta theismushban gyökerező keresztény moral szempontjából a két irány egyikével sem tudunk tökéletesen egyetérteni? . . .

Az elsővel nem, — azért, mivel a fejlődéstani szükség-szerűség magából kizár minden czélt s minden egyebet a gépies,

¹ Bodnár: i. m.

² U. o.

anyagi folyamatnál. Vaskényszerű, kérlelhetetlen rendszere oly nagy eszményi kárt okoz, hogy annak következményei kiszámíthatatlanok.

Másodikkal nem — azért, mivel — bár megengedi az eszményekért való küzdelmet, de állítja, hogy az ember cselekedete: érzéki benyomásainak, hajlamainak, indulatainak, vére, izmai, idegei működésének s az általános korlelkének, — mint a fa növése a napsugárnak, földnek, hidegnek, melegnek, benső erőnek s a vihar ide-oda hajlításainak az eredménye; hogy mi mindnyájan mivoltunkban nem lehetünk mások, mint az eszmeáramlatok másolatai; tehát szó sem lehet önelhatározás, ellentállás vagy ép' szabadakaratról . . . Szóval e törvényt elfogadni nem tudjuk, mivel az ugyancsak egy rabszolgai állapotot teremt, — nem a fejlődési szükségességekből, hanem hullám processusokból, a melyben az „áramlat adva van és mi nem térhetünk más ösvényre, csak azokon járhatunk, melyek ki vannak tűzve“.

Megkisértjük álláspontunkat megvilágítani! . . .

Mi a jellem? . . . „Az ember akaratának minősége. Csirája meg van a gyermekben, de az élet fejleszti, élet alatt értvén az összes behatásokat, melyek az akaratra teljes kifejlődéséig hatnak“.¹ A jellem — ugymond Schopenhauer — a természet műve, változtatni nem lehet. „Innen van, hogy bármily tisztán látja, sőt megutálja hibáit és gyarlóságait az ember, sőt bármily igazán eltökéli, hogy megjobbitja magát, mégsem jobbitja meg, hanem komoly szándéka és becsületes fogadása ellenére új alkalom adtán ismét az előbb járt ösvényeken kaptja magát, úgy, hogy maga is megütközik rajta. A jobbulás és nemesbülés egész köre és uradalma csupán csak a behatásban áll . . . többre, mint az ismeret igazítására nem is terjedhet semmi erkölcsi behatás“. Szintén így beszél Stuart Mill is: „Ha tudjuk, így szól, hogy valamely egyén lelkében minő indító okok szerepelnek s ha az illető egyén jellemét és kedély állapotát is ismerjük, bizton következtethetjük azt is, hogy mit és miként fog cselekedni, vagy ha az egyént tökéletesen ismernők s ismernők mindazokat a körülményeket, melyek elhatározására befolyanak, csak oly bizonyosra megbírnók magatartását előre mondani, mint megbírnunk akármely természeti eseményt“ . . . De

¹ Pall. Lex.: A. B.

nem így Smiles, ki ezekben construálja nézetét: „Legfősége-
sebb alakjában a jellem azon egyéni akarat, mely a vallás,
erkölesség s értelem befolyása alatt erélyesen működik. Ösvé-
nyét átgondolva választja, azon folyvást kitartással halad előre,
hírnévnél többre becsülván a kötelességet; az öntudat helyeslő
szózatát e világ hiru dicsőítésénél. Mások egyénisége iránt tisz-
telettel viseltetvén, megőrzi saját függetlenségét is: elég bátor
erkölcseleg tisztán maradni, még akkor is, ha ezáltal netán
népszerűségét vetné kockára, az időre s tapasztalatra bizván
eljárása méltánylását“. („A jellem“.)

Bodnár erkölcsi bölcsölete szerint: „a jellem az emberi
erkölcsi világa, az egész erkölcsi ember“. Mit tesznek tehát a
szavak, hogy — a miben különben ez idézetek többen meg-
egyeznek — módosul a jellem? . . . a jelen esetben, az idők
árja szerint módosul *az erkölcsi ember*. Azt, hogy mi függünk
az idők szellemétől jellemileg! . . .

Mennyiben? . . . az a kérdés! . . . Mert más az, ha az
embernek függése egy hatalmi tantól olyan, hogy elvesz sza-
badsága is. Más ismét, hogy függésünk mellett is megmarad.
Tisztázzuk a határkérdéseket. Mivel a koreszmék ilyen oda-
állításai — nézetem szerint — kerékkötője a jellemfejlődésnek.
Jellem szabadakarat nélkül — nincs. Vagy ha van, az nem
valódi jellem . . . Ennek igazságát kisugározzák a történelem
legnagyobb alakjainak példái . . . De beszéljünk a függésről! . . .

Vallási szempontból Istentől való függése az embernek
Lang szerint a következő: „Hogy a föld a nap körül forog, az
a vonzás törvénye szerint történik; ez a törvény, mint minden
más, az isteni gondolat kinyomata; de azon törvény egyszere-
smind a föld lényege, a földnek természetéhez tartozik, hogy a
nap körül forogjon, a saját lényegéből származó önereje az,
mely által munkálkodik. Ha az ember az igazság és jó által
határozottatja el magát, jogosan mondjuk, hogy isten határozta
el. Minthogy isten a világnak benne levő oka s életének imma-
nens ezélja, akkor, midőn a világi dolgokat isten határozza,
csak saját lényök határozza, tehát azok önmunkások és szabadok:
lényök isteni állományi alapján kifejlődnek életök isteni ezéljára“.¹

Channing szerint mi függünk az Istentől egyebek között

¹ Lang H.: „Dogmatika“.

erkölesi és vallásos tehetségeinkért. Ezek Isten adományai. Hogy most más vagyok, mint korábban „az az én lelkemnek attól az alkotásától függ, melyet eredetileg az Isten adott s a melyet Isten folytonosan fentart. Tehát Istennek köszönhetem előhaladásomat és gyarapodásomat . . . A mi természetünk összes magasztos tehetségeivel teljesen tehetetlen arra, hogy a kegyességben és erényben fejlődjék, ha nem lennénk oly társadalomban és oly erkölesi közösségben, melyben ezek a magas tehetségek a tevékenységre célt és ösztönt találnak. Ki tett e szellemi mindenség élő tagjaivá? Isten! Mi függünk hát tőle. Ez a függés azonban nem ellenkezik emberi tehetségeinkkel s jellemünk átalakítását teljesen saját elhatározásunkra és akaratunkra bizza. Az embernek fejlődéseért van szüksége az isteni erőre. Ezt az isteni erőt, csak az nyerheti meg, a ki keresi. De habár keresés útján kapja a fejlődésre való erőt, ez valódilag sajátja lesz és mind az az erény, a melyet az ember felmutat, éppen annyira tőle függ, mintha csak a maga akaratából minden segítség nélkül szerezte volna. Az erő nem abban áll, hogy magunkra egyéni munkásságunk által képesek legyünk mások befolyásának mellőzésével célokat érni el. Az ember nem azért erős, hogy segedelem nélkül erőt fejt ki, hanem ereje abban a mértékben gyarapszik, a mint más lények tette-rejét össze tudja szedni és hasznára fordítani“.¹

Mondhatnók ezek után, hogy mindennemű erkölesi törvénytől való függésünkről voltaképen csak ilyen és ehhez hasonló értelemben vagyunk. De előbb vizsgálunk kell még az ember helyét és függését más adott körülmények között is . . . Mi függünk a tudománytól, törvényektől, egyháztól, államtól stb. . . . Kérdem, gyakorol-e helyesen értelmezve rajtunk valamelyik szellemi zsarnokságot? . . . korántsem! A tudomány keresi az ismeretlen rejtélyeit, nyomozza a jelenségek és változások okait, hogy megszabadítson az eltévelyedéstől, hogy kezeinkbe adja a fonált a szellemi lét labirintjában, hogy előítéletektől hibás nézetektől mentesítsen . . . A törvények biztosítják minden sorsnak és helyzetnek helyét, jogait; letéteményesei a polgári igazságnak; keresői az emberi cselekedetek talpköveinek . . . Az egyház az élet legidealisabb hatalmával, a szeretetnek jelszavával

¹ Channing: „Tökéletes élet“. (VI. köt.)

zászlaján gyűjti egybe az üdvözítendőket; kutatja a végtelenségig az élet igazát; s tartja kezében a vigasztalás balzsamát. Az állam nem csupán őrzi a békét a zavaroktól, hanem megvalósítja a faj, a nép, az egységes nemzet eszményeit. . . . Mi függünk ezektől a szellem, a szép, jó, igaz iránti köteleességből kifolyólag, nemesak, hanem az azok iránti jogunknál fogva. De a míg a böleselem Platótól-Kantig, Kanttól-Brassaiig felvilágosítólag, ébresztőleg akar az emberi szellemre befolyjni; míg a törvények Justitia mérlegével kezökben választják el a jó és a rossz, az ártatlan és gonosz erkölcsi karakterét, az evangelium szórólapátjával a búzát és a konkolyt; míg az egyház nem az anathémák ezreinek védelmi eszközével őrzi üdvözítő igazságait, s a Torquemada módja szerint kívánja a lélek üdvösségét nyújtani, hanem feleletet ad magamagáért abban, hogy a fiak, leányok valódi erkölcsi java az egyetlen, legfőbb célja; míg az állam első feladatául nem az egyesek erejét lekötni, első eszközül nem a lánczot, az erőszakot használni ismeri; hanem a lehető legtágabb tért engedni és biztosítani az erkölcsi tehetségek és erők kifejtésére, tartja szent köteletségének: addig az egyén, az erkölcsi ember alá van rendelve az eszménynek, de nincs a hatalomnak; függésében az ember az igazságot, a szabad erők rendjét, az Istent, az erkölcsi nagy célt látja, s az irántok való hódolatban a saját természetének előhaladását és tökéletesedését ismeri fel. Kétségen kívül ennyiben már mások nem is lehetünk, mint korunk gyermekei; nem élhetjük sem a jövő százév emberének életét, sem egy vad indiánét; a nagy idők nagy alkotásai, a szabadságért vívott csaták, viszontagságok, a százévek nagy hangulatai — mindmegannyi iskolák a jellemre nézve; de mert egyéniségem kifejlődésére szükséges hatás emeltyüit koromban találok meg — ez nem szellemi zsarnokság, legfönnebb befolyás lehet a maga természetes korlátjai között.

De ethikai szempontból a függést még jobban kell tisztázni. Mert az akarat-szabadság egyenesen az erkölcsi élet feltétele. . . . Nem vitatkozom azokkal, kik az ú. n. bűnbeesés következtében az emberi nemet a jóra alkalmatlannak tartják, hiszen e tanon, hogy átka alatt volnánk az őse-ember tévedésének, régen keresztülgázolt az idők szelleme. E helyett ott veszem föl a tárgy fonalát, hol az erkölestan „az indeterminismus állás-

pontján az embertől minden erkölcsi értéket megtagad, mert ha az emberi akarat olyan értelemben szabad, mint az indeterminizmus hirdeti, akkor a cselekvés pillanatában, mindenki tekintet nélkül addigi egész életére, egyformán képes akár a legundokabb, akár a legnemesebb tetre . . . És a *causalitas* törvényét az emberi tettekre is kiterjeszti.¹ E szerint a cselekvés küszöbén, kivált mikor rendkívüli jelentőséggel bíró elhatározások és végrehajtandó tettek állanak a cselekvő alany előtt, a gondolatoknak egész serege jelenik meg küzdve egymással, hogy az elhatározásban egyik gondolat és érzés a másik fölött előnyt biztosítson. A tett függ az emberben levő belső okoknak végtelen sorától. Ez kétségtelenül úgy van. Az ember minden tetre úgy igyekszik magát elhatározni, hogy magával következetes legyen. De ez nem azt teszi, hogy az ember rabja volna a körülményeknek. Lehet a körülmények rabja, lehet ura is.

Lehet! — s éppen ezt kell különösen hangsúlyoznunk. Ebben áll az erkölcsi jó feltétele. „Az erkölcsi jó — Armstrong szavaiként² — a helyes választásban áll. A helyes választás teszi azt, mit jellemnek nevezünk. De ha van választás, kell lenni két iránynak is, mi között választani lehessen. Ha engem Isten úgy alkotott volna, hogy én nem *tudnék* hazugságot mondani, nem *választhatnám* azt, hogy az igazságot mondjam. Gépiesen mondanám az igazságot. De ez nem alkotna jellemet. Istennek célja jellemet alkotni. S éppen azért meg kell engedni a jót, mint a rosszat, még a mindenhatóságnak is nyitva kell hagyni az ajtót a bűnre . . . Miért nem ruházott föl kész jellemmel? Azért, mert az egyén helyes választás és hogyha nincs választás, erény sincs. Mert a jellem helyes választásokból épül föl és a mi készen alkottatott, *nem jellem*“.

Szentábrahámival szólva: „az akaratnak ugyan kötelessége lenne az értelem világosságát követni s így a rossztól elfordulni, de azért mégis megtörténik (s ez a szabadságra mutat), hogy a lélek látja a jobbakat s tanácsolja is s mégis a rosszabbakat követi . . . A tudásnak sem sajátja a cselekedetekre kényszerít gyakorolni“.³ Vagy hogy Martineaura hivatkozzam: „ugyanazon

¹ Dr. Bartók Gy.: „Tájékozás az újabb theologia körében“.

² Armstrong: „Isten és lélek“.

³ „Ker. hittud. összege“. (I. r. III. f. 13. és 16. §.)

elv, mely a külvilág okozatiságának egységét vallja, ezt a belvilág okozatiságával antithesisbe állítja“.¹

Bodnár erkölcsi bölcsesete a jellemnek korántsem biztosítja ezt a helyet, a korszellem gépies törvényeinek rendelvén teljesen alája. Az idealismus és realismus szabályos változatu hullámelméletével vizsgálva a jellemet, pontosan kimutatja, hogy mikor van bizonyos lelki sajátságok, erények és bűnök dele vagy alkonya. A koreszmék — nem a fictiók országából valók, hanem a valóságban élők — megérintik az egyén, a csoport, a faj, a nemzet szívét, megváltoztatják lélektanát, megváltoztatják egész érzelmi világát, megváltoztatják felfogását Isten, haza, király, nő, szabadakarat, lélek halhatatlanságával szemben és közelebb vagy távolabb tartják hozzánk ideáljainkat; elmarasztalják tőlünk vagy vitetik tovább velünk eszményeinket. Most egyesül minden vágy, minden érzés és gondolat a rend, a tekintély nagy szempontjainak fentartására; majd alantosabb színvonalára szállunk a látkörnek, hogy megteremtsük az egyén, az önkormányzat iskoláját, hogy legyen meg az élet nagy feladata: szabadság mindenben, legyen bár vér vagy verejtek az ára . . . Fel és alá! Egy folytonos circulus vitiosusban mozog előre a mi kis világunk . . .

Hát ez a törvény vagy áll, vagy esik! Ha áll, akkor a korszellem nagy hatalma alatt alapjában véve elenyészik az individuum, nincs jellem sem. Mert a jellem, az erkölcsi kitünőség a helyes választásban áll . . . Ha esik, akkor nem életet hazudó automaták vagyunk, hanem lehetünk jellemek, van jellemeredetiség, van akaratszabadság! A minthogy van is! Ha nem volna, — az a gyermek, kit szülője akaratnélkülivé tett zsarnoki ereje által, kivel koldultat a lelkiismeretlenség; és az a hypnotikus varázs alatt alvó, ki a Svengalik cselekvési sugallata folytán énekel, tánczol vagy éppen lop -- egyforma megítélés alá kerülne azzal a gonosztevővel, ki egy romlott, vérében fertőzött társadalom káros befolyása alatt apát gyilkol s kinek a társadalom — bár ő maga lenne felelős az egyén vétkeért - törvénykönyvére ütve, nem kissebbitheti vétkét annyira, hogy őt ezért a másvilágra ne küldje. Ha nem volna akaratszabadság, miben állana a különbség az emberi szív s a Hamlet fuvalója között, melyen lehet

¹ „A Study of Religion“ ism. a Prof. Szeml. 1891. évf.

jól és lehet rosszul játszani, csak legyen a ki? Ha nem volna akaratszabadság, elesnék az üdvözülés ténye is. A romlásnak indult nép magával következetesen nem volna alkalmas semmi hősiesség munkára, menekülni sem tudna a pusztulás szétmorzsoló malomkövei közül. Mert magában hordja bukása végzetét . . .

Bizony kezünkben van a sors kerekeinek irányítása . . . S ám essenek kétségbe némelyek a mai „idealista“ fajok történelmi sorsa fölött, én hiszem, hogy mindaddig, míg a szabadságnak s más magasabb esziségeknek erejük van, hogy behatoljanak a néplélekbe s a népléleknek ezek iránt van fogékonysága, van vágya, áldozatkészsége: addig tartozzanak bárminő fajhoz, osztályhoz, a nemzetek élnek, élniök kell, mert multhatatlanul szükségesek az emberiségnek, mint a különböző bolygók és napok a kozmosznak . . . Jól tudom, vannak vágyaink, ösztöneink, indulataink, szenvedélyeink, melyek uralomra jutásért rajonganak, de ha megengedjük, mit egy jeles bölcész hirdet,¹ hogy éppen ezeknek a beteljesülése az akarat, — a szabadság fogalma ismét tisztázva áll. Azt mondja ő: „A vágy kiáltás az öntét mélyeiből; a teremtés nyomorúságának jajszava, epedése a szabadulás után; sorvadás, mely ha kielégedésre, segélyre nem talál, az öntétet elsorvasztja térbeli kifejtlettségében. Az akarat a nyomorított teremtés önmegszabadulása, melylyel szorultságából kibontakozik. Az akarat az én önállításának elhatározása; a többi mind eszköz, melylyel az én ez elhatározását megvalósítja. Eszköz neki tehát az explosiv indulat, mely az ellenfelet visszariasztja; eszköz a mozdulat stb. Az akarat azonban csakis a szabad érzészet önelhatározása . . . Az akarat a maga helyén mindent akarhat, mert minden lehet eszköz, azaz pótlék valami hiány számára . . .” Más szóval, ilyen szempontból is az akarat — *szabadakarattá* ideálizálódhatik . . .

Vannak továbbá, jól tudom, körülményeink, otthon, vagyon és a többi, melyek hatalmas eszközei a jellemfejlődésnek, de az ember nem annyira *teremténye*, — Smiles szavaként — mint inkább *teremtője* a körülményeknek. Van a koroknak, a világnak, a világfelfogásnak hatása az egyén jellemére, de van az egyénnek is a korra, a közélet karakterére. Ablakot kell nyitni keblünkön — valóban — a korszellemnek, de ez csak felfrissíti az

¹ Böhm K.: „Az ember és világa“. (II.)

egyéni szabadság atmoszféráját. Szükséges, hogy a kor lelkének intelmeit, tanulságait átvigyük az egyéni élet mezejére, de nincs szükség arra, hogy e miatt a magunk egyéni jogai és szabadságunk gyökereikben szenvedjenek kárt. Hódoljanak is írók, művészek jellemfestésükben a kor változó izlésének, a világ zürzavaros folyásában ők műveikkel követhetik ezt vagy amazt a főelvet, mely látszólag minden eseményt kormányoz: ám az egyén szabadnak született, a Madách szavaival élve: „szabad érvényre hozni mind, mi benne van. Csak egy parancs kötvén le: szeretet“ . . . Jellemfejlődésünknek idealis és realis koreszmék rugói lehetnek, de *céljai* nem. Minden bálvány között *ezek* volnának különben a legkegyetlenebbek. Mert ezek azt kívánják, hogy maguknak bárminő jellemük is van — ténylet, főt hajtsunk nekik, ellenkezőleg bomlottak vagyunk s mivel életünk nem simúl az idők árához, kevés ideig élünk, véreznünk kell a múltért a jelenben s a jelenért a jövőben . . . S bárminő módok és tehetségek állnak különben rendelkezésünkre, homlokunkon lehet a lángész bélyege, szívünkben a történelmi hivatás érzete, csak, egyedül csak olyanok, azok legyünk, --- ezt kívánja körünk -- a minők és a kik az ő kezére dolgozva lehetünk. Tenyészszük a dudvát, mit egy gyomos kert tenyésztt; úszszunk az árral, bárhová vezet; némuljunk meg, mert szavunknak úgy sincs visszhangja; tegyük össze kezeinket, mert a seb gyógyíthatatlan, vagy érintésünkre, úgy lehet, véresebbre török . . .

Erkölesileg melyik helyesebb? Az-e, hogy elvek alatt állva tehetségeinknek nincs és nem lehet, de ne is legyen szabad folyása? Vagy az, hogy bár korunk gyermekeiként élve, de egyedül erőnyeinkre elzárkozva -- a szabadságot ismerjük irányunknak? Kétségkívül az utóbbi! Én az akaratszabadságot tehát egyelőre célnak tűzném ki! Minden idő minden gyermekeinek. Mert, hogy ma az akaratszabadság fogalma kétséges, hogy oly sok egyént látunk, kik egy erős szenvedély, a hajlam, a vér, a szokás, az ösztön parancsa szerint élnek, cselekesznek és hálnak meg, annak oka az, hogy nincs egyetemlegesen elismerve az akaratszabadság, a szabad önellátározás otthonban, egyházban, társadalomban . . . Meg vagyok győződve, hogy azért esik el az igaz ügy, mert előbb az emberiség is elesik a kísértések óráján: „keze érintésére a szabadság be lön szennyezve; lehelletere meg lön fertőzötve“. Azért járta le magát sok intéz-

mény, mert minden intézmény — jellemek nélkül — oszlopok nélkül áll; mert a népek jellemének buvárai szerint az erkölcsök züllése nem egyéb, mint a jellemromlásnak erős motivuma; az erkölcsi érzék pedig a mai civilizatio buja javaiban fulladoz. Azért áll krízis alatt a világon a parlament is, mert erkölcsi tőke nélkül holt eszköz az a nemzet kezében, üres szó — politikai jellemek nélkül. Azért pusztúl a nép, mert a sziveket elfogja az erőtelenség; nem tudják a legtöbb helyt kiegyeztetni a szabadságot a függés-érzettel, az egység tekintélyét az egyéni demokráciával s mert a nép fiai közül aránylag csekély százalékról mondható el: jelleme szilárd, mint a bércz! Ezért ismétlem, az egyén számára el kell ismerni az akaratszabadságot és gyakorlatát elő kell segíteni.

Hogy ez miként volna kivihető, annak eszközeire (nevelés, államhatalom, közvélemény, philosophia és vallás) a tudós Brassai már rámutatott a „Vallás és philosophia“ czimü művében. Én erre itt csak utalni kívánok. Hanem, hogy ezt a szabadságot, ezt az önteremtő erőt mennyire kívánja, sőt követeli a vallás, az erkölcsi javulás és a lelkiismeret, azt már érzem és tudom.

A vallásnak alapgondolata: „lélekben és igazságban szükség, hogy imádjuk az Istent . . .“ Mélyebben járó gondolat, mint első tekintetre vélnők. Nem tesz egyebet, mint azt, hogy Istent, mint lelket, mint igazságot kell, hogy ismerjük és imádjuk. A tűzimádó a napban, mint tűzben; a bálványimádó az élettelen anyagtömegben; a vak-hit a kereszt-jegyében imádja Istenét. A bölcs esze egy vizesepben; az ősemler a villámban, a keresztény-hívő a lélek s az igazság erejében látja az Istent. De mindenki csak egy bizonyos hatásra látja és ismeri fel . . . Mi főképp azt a lelket nem ismerhetjük meg a mindenség peripheriáin másként, mint úgy, hogy annak segítségét saját akaratumkon érezzük. S „a ki — Martineau szerint — saját akaratát az Isten által absorbeáltatja, az elzárja az utat Isten megismeréséhez . . .“ Még a vallás alapfeltétele is tehát, az Istenismeret is azt kívánja, hogy akaratumknak szabadnak kell lennie, mert az élet áldásos erejének, a lelkünkben rejlő szabadság életösztönének a mennyiben szüksége van a segítőre és biztatóra, az a feltétel, mi által azt a segítséget és biztatást megszerezheti — az a vallás alaptételével esik egybe . . . Az isteni akarat legteljesebb megismerése — akaratom szabadságával. Ellenke-

zöleg imádságom sem egyéb, mint „az Isten öndicséretére írott költemény“.

A javulás az emberiség nagy gondolkozóinak és nemesen érző tagjainak égő vágya, forró kívánsága. De hogy eshetik az, ha szándékom, akaratom csak a körülmények rabja? Nincs, nem lehet ember, ki például az általános sülyedés közepett jó lehessen. Nincs igaza még az Isten ítéletének sem a Sodomák és Gomorhák történelmi bűnei felett, ha az emberek jók az idők miatt nem bírnak lenni, ha el van zárva előlük mindörökre a javulás útja s akaratom csak az indokok eredménye. Hiszen igaz, hogy a haladás sohasem a nagy tömegből indul ki, hanem mindig egyes, kiváló egyénekből, kik egy-egy új eszmét adnak a sülyedő világnak. Elismert tény, hogy ez a megváltás titka: a megváltók szívökben egy világot hordanak s milliókat buzdítanak hasonló hősiességre, fölkeltvén a szunnyadó isteni szikrát, vonzatván jellemfenségüknek delejes erejétől, fényszóró világságától . . . De hát lehetséges-e ez? ha akaratom van a jóra, de nem követhetem; ha a sülyedést látom, de az örvényből menekülni nem tudok? Miben van az erő, mely minden tetszhalottsággal szemben feltámadást biztosít s mely, ha nincs, még ha *tetszélet* volna is, halál áll be? ha nem akaratom az? Az erény fogalma már magában foglalja, hogy az szabad választás és akarat eredménye legyen. És im egy elv azt akarja bizonyítani, hogy az erény, jellem és mivoltunk adva van s minden tehetségünknek meg kell hajolnia a kor túlhatalmu tekintélye előtt.

Lelkiismeretünk lázad föl ez ellen! S ha négyszáz hamis próféta hazudná is a tanácsot, mint Akháb királynak, de ha ez egy, a lelkiismeret, mint az igaz próféta — igazat mond; s ha valamint Jóbnak minden szolgája elveszvéen — elég vala csak egy is, hogy az ő romlásában élő-szemrehányás legyen; úgy ha mindenek chorusban zengenék is, de ha a lelkiismeretnek nem pecsételhetnök le ajakát - az ő dicső hatalmu szavára tágitani kell az embert nyugozó hatalmak (akár szellemi, akár papi, akár vallási, akár erkölcsi, akár politikai) kötelékein . . .

Azt mondja ez a biblia szines nyelvén: „mindeneket megpróbáljatok s a mi jó, azt megtartsátok“. E „mindenek“ részint az értelemre, részint a szabadakaratra tartoznak. S így az egyik esetben az *igaz* és *nem igaz*, a másik esetben a *jó* és a *rossz*

kérdése kerülnek döntésre . . . Előbb a színlelt arany választatik ki a próba által a valódi közül; utóbb . . . a cselekedetek következménye, mely vagy jó, vagy gonosz -- kerül vizsgálat alá, melyet meg nem tenni a legnagyobb esztelenség . . .

Mi a próbakő? Az egyik a józanértelem, a másik az isteni akarat. Csalhatatlanok . . . Amaz, ha mentesíti magát a vakmerőségtől, kevélységtől, előítéletektől, egoismustól, hiábavalóságtól és az indulatok fellegeitől . . . Emez, ha az erény és szabadság szempontjai szerint a krisztusi vallási öntudat igéiből magyaráztatik . . .

Eredmény? *Megtartása a jónak.* A legfőbb jónak. Főlemelkedése az akaratnak létele magaslatára, az öntudatos akarásra, a szabad önelhatározásra — a józan okosság és isteni akarat alapján . . . Tekintély az egyénre nézve előttünk csak e kettő lehet . . . De legyen bár száz, a mint Channing szerint „minden tekintélynek legfőbb czélja az, hogy szabadságot adjon“, úgy minden tekintet, — függjön bár szüntelen a korszak áramlatán — de igaznak azt kell tekintse, hogy a jellemeszmény egyedüli biztos útja: az erkölcsi függetlenség s első feltétele: az akaratszabadság!

BÖLÖNY VILMOS.

Chrysostomos beszéde Flabianos püspök visszaterésekor.¹

Ázokkal a szavakkal kezdem ma is, melyekkel a vész napjaiban hozzátok szólva, minden beszédemet kezdettem és kiáltom veletek együtt: Legyen áldott az Isten! ki megengedte, hogy e szent ünnepet örvendezéssel, nagy örömmel ünnepeljünk, ki visszaadta a főt a testnek, a pásztort nyájának, a mestert tanítványainak, a hadvezért a harezosoknak, a főpapot a papoknak. Legyen áldott az Isten! ki többet adott, mint a hogy kívánunk avagy gondolnunk lehetett volna. Mert nekünk elégnek tetszett, ha megszabadulunk — a miért minden nap imádkoztunk — a veszélytől, mely oly hosszú ideig fenyegetett; de a jóságos Isten, ki adományai nagyszerűségével kéréseinket mindig felülhaladja, atyánkat is hamarabb visszaadta, mint a hogy reméltük. Ki hitte volna, hogy oly kevés nap alatt odamenjen, beszéljen a császárral, a veszélyt elhárítsa és oly gyorsan visszatérjen, hogy a szent husvétot megjeljenhessék és velünk

¹ 387-ben februárban Syria fővárosa, Antiochia lakosai fellázadtak a nagy adó miatt és Theodosios császár, neje, leánya és két fia, Arkadios és Honorios szobrait szétrombolták. E kitérés után félelem szállta meg a várost és hogy a császárt kiengeszteljék, Flabianos püspököt követségbe küldötték hozzá. Theodosios annál inkább fel lehetett indulva, mert trónra lépte óta számos jelét adta a város iránt jóakarátának. Flabianos szembe találta a császár embereit, kiknek az volt a rendeletük, hogy a lázadó várost példásan megbüntessék, fővárosról mezővárosra szállítsák alá, középületeit, iskoláit eltörüljék és a lázadás szerzőit külön büntetéssel sujtsák. Sikertelenül próbálták rábeszélni, hogy várjanak a rendelet végrehajtásával, míg őt a császár kihallgatáson fogadja. Flabianos Konstantinápolyban elég szerencsésen járt el, a császár haragját kiengesztelte. Visszatérve, gyors követet küldött maga előtt, hogy megvigye a jóhírt és jelezze az ő visszajövetelét. Éppen a husvétot ünnepelték; Chrysostomos, ki ekkor antiochiai pap volt s ki a püspök elutazása után a népet szónoklataival folyton bátorította, ekkor szószékre lép és tartja ez ékesszóló beszédet. Nemcsak Flabianos visszatérését, hanem a kereszténység győzelmét is ünnepli e beszéd.